

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 17, No 1, Spring & Summer 2024
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2024.233616.1274>

Research Paper

Investigating Tax Sources and Tax Collection Methods in the Territory of Qara-Khitai of Kerman (619-704 AH/1222-1304 AD)

1. Sahar Pourmehdizadeh, 2. Saleh Pargari, 3. Jamshid Roosta

1. PhD Student of Iranian Islamic History, Kharazmi University, Tehran, Iran, (corresponding author), Email: s.p3180007753@khu.ac.ir
2. Associate Professor, Department of Iranian Islamic History, Kharazmi University, Karaj, Iran, Email: pargari@khu.ac.ir
3. Associate Professor, Department of Iranian Islamic History, Shahid Bahonar University, Kerman, Email: jamshidroosta@uk.ac.ir

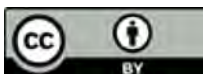
Received: 2023/10/30 PP 233-256 Accepted: 2024/03/17

Abstract

The main question of the present article is to determine Kerman statesmen's approach towards finance and tax collection and the basis for tax resources of Kerman Qara-Khitai. The findings of the research indicate that the tax resources in the Qara-Khitai period included receiving diverse types of taxes from different areas of the Kerman as well as receiving taxes from the surrounding area, which were done in two direct and indirect ways. In the direct method, they collected various taxes by sending tax collectors and deposited the collected taxes to the treasury of the Grand Divan. In the indirect method, the government collected taxes, without direct contact with the people, and sent tax collectors to collect taxes, using Muvada'a (contracting), Mukata (Grant), and Barat (bill of exchange).

Keywords: Kerman, Qara-Khitai, Financial Source, Types of Taxes, Tax Collecting.

Citation: Pourmehdizadeh, Sahar and Saleh Pargari and Jamshid Roosta. 2024. *Investigating Tax Sources and Tax Collection Methods in the Territory of Qara-Khitai of Kerman (619-704 AH/1222-1304 AD)*, Journal of History of Iran, spring and summer, Vol 17, no 1, PP 233-256.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

After taking over the government of Kerman, Baraq Hajib was able to avoid the Mongol invasion by agreeing to obey and pay taxes on his land and to provide the basis for his financial and tax independence in this land. He was kept in the government of Kerman because of his submission and was designated as Qutlugh-Khan. He was able to prevent Mongol tax collectors from entering Kerman in return for paying a small amount of tax, which was mainly in the form of offerings and gifts. He based his administrative system on the style of Saljuqid and Khwarazmshahid rulers, but the rise of the Mongols and then the Ilkhanid in Iran influenced the tax system of the Kerman Qara-Khitai government.

One of the most important actions of Baraq Hajib and rukn-al -din in the field of tax affairs was to maintain independence in the administration of financial affairs, as long as they were sending the tax of Kerman to the court of Mongol Khan, they prevented the Mongol tax collectors from entering this area., but due to the financial problems that arose in the last years the rule of Rukn al-Din came into existence, and the and ground was prepared for the transformation of the tax affairs of the Qara-khitai. Therefore, from the very beginning of his arrival, Qutb al-Din, Mongol emir was sent to Kerman as Basqaq to supervise the collection of taxes.

The arrival of this Mongol emir led to several consequences in the Qara-khitai court: First, it threatened the relative independence of the local government of Kerman and caused the Qara-khitai to have clarifier obligations regarding paying taxes to the Mongol court. Secondly, it caused changes in the Divani system of this region. After Qutb al-Din, Turkan Khatun followed the process of reforming the taxes system of Qara-khitai. Among his reform measures, we can mention the establishment of effective courts in tax matters and the consideration of heavy punishments in tax matters for wrongdoers. After Turkan Khatun, Siyurghotmush continued this process. Among his reform measures, we can mention the determination of the amount of tax for each district and installments of taxes.

Methodology

By collecting archival data and using the historical research method with an analytical approach, the present article investigates the tax system of the Kerman Qara-Khitai government and aims to shed light on the Qara-Khitai tax resources and the methods of tax collection during the reign of this dynasty.

In this regard, the questions of the present research are A) determining the approach of the Qara-Khitai rulers of Kerman towards the financial and tax affairs of this region and the sources of taxes of Kerman Qara-Khitai based on and B) their methods of tax collecting. Apart from the taxes collected from their territory, and C) the importance of tributes received from neighboring territories by the Qara-Khitai of Kerman.

Result and Discussion

It can be concluded from the mentioned topics that from the beginning of the Qara-khitai rule until the last years of Rokn al-Din rule, the Qara-khitai were independent in their tax affairs. However, with the arrival of Basqaqan in Kerman, the tax system was threatened but eventually, Qotb al-Din and the subsequent rulers improved the tax system through reform.

Secondly, the tax resources of the Qara-khitai were divided into two parts: 1- permanent and extraordinary taxes 2- Taxes that were collected from the areas under the control of the Qara-khitai rules.

Thirdly, tax collection methods were done in two ways, direct and indirect.

Conclusion

Tax resources during the Qara-khitai period can be divided into two main parts: 1) receiving various types of taxes from the Kerman region, which itself was divided into two parts: permanent taxes and extraordinary taxes; 2) receiving taxes from the surrounding kingdoms.

Methodes of tax collection during the Qara-khitai.

A. direct method: In this method, the tax system of the government collected various taxes from the people by sending tax collectors

B. indirect method: In this method, the government collected taxes without directly communicating with the people and sending collectors to collect taxes. Indirect method was done in three ways: Muvada'a (contracting), Mukata (Grant), and Barat (bill of exchange).

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

مجله تاریخ ایران

سال ۱۷، شماره ۱، بهار و تابستان، ۱۴۰۳

شاپا الکترونیکی: 2588-6916 شاپا: 2008-7357

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2024.233616.1274>

مقاله پژوهشی

بررسی منابع مالیاتی و روش‌های جمع‌آوری مالیات در قلمرو قراختایان کرمان (۷۰۴-۶۱۹ق/۱۲۲۲-۱۳۰۴م)

۱. سحر پورمهدی زاده،^{id} ۲. صالح پرگاری،^{id} ۳. جمشید روستا^{id}

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه خوارزمی تهران، ایران، (نویسنده مسئول)، رایانامه: s.p3180007753@khu.ac.ir

۲. دانشیار گروه تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه خوارزمی، کرج، ایران، رایانامه: pargari@khu.ac.ir

۳. دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران، رایانامه: jamshidroosta@uk.ac.ir

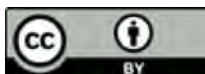
دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۸ صص ۲۳۳-۲۵۶ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۴

چکیده

همزمان با حکومت قراختایان بر کرمان، طی سده هفتم و اوایل سده هشتم هجری قمری، درآمدهای مالیاتی منبع مهم عایدات حکومت به حساب می‌آمد. از همین رو، در حکومت قراختایان کرمان تلاش مقامات دیوانی، اعم از وزرا و مستوفیان، منجر به شکل‌گیری یک ساختار منظم تشکیلاتی مالی و اداری شد، امری که نوشتار حاضر با استفاده از روش مطالعات تاریخی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی به دنبال اثبات آن است. در همین زمینه، پرسش اصلی نوشتار حاضر این است که دولتمردان قراختایی کرمان چه رویکردی نسبت به امور مالی و جمع‌آوری مالیات‌ها داشتند و منابع مالیاتی آنان بر چه مواردی استوار بود؟ یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که منابع مالیاتی در دوره قراختایان شامل دریافت انواع مختلف مالیات از نواحی مختلف منطقه کرمان و همچنین ملوک اطراف می‌شد که خود به دو روش مستقیم و غیرمستقیم انجام می‌گرفت. در روش مستقیم، دستگاه مالیه از طریق فرستادن محصلان مالیاتی اقدام به جمع‌آوری مالیات‌های مختلف از مردم می‌کرد و مالیات جمع‌آوری شده را به خزانه دیوان بزرگ واریز می‌نمود. در روش غیرمستقیم، حکومت بدون اینکه مستقیماً با مردم در ارتباط باشد و محصلانی برای جمع‌آوری مالیات بفرستد، مالیات‌ها را اخذ می‌کرد. در این روش از مواضعه، مقاطعه و برات استفاده می‌شد. این روش‌ها اگرچه در جمع‌آوری مالیات‌ها به حکومت کمک می‌کرد، فشار مالیاتی زیادی بر مردم تحمیل می‌نمود.

واژه‌های کلیدی: کرمان، قراختایان، منابع مالی، انواع مالیات‌ها.

استناد: پورمهدی زاده، سحر و صالح پرگاری و جمشید روستا. ۱۴۰۳. بررسی منابع مالیاتی و روش‌های جمع‌آوری مالیات در قلمرو قراختایان کرمان (۷۰۴-۶۱۹ق/۱۲۲۲-۱۳۰۴م)، مجله تاریخ ایران، بهار و تابستان، سال ۱۷، شماره ۱، ۲۳۳-۲۵۶.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

براق حاجب، سرسلسله حکومت قراختاییان کرمان، با تدبیر و دوراندیشی خود در التزام به مال‌گذاری و اطاعت از مغولان ضمن اینکه توانست از هجوم مغولان چنگیزی و سیل ویرانگر آنها به کرمان جلوگیری کند، زمینه استقلال مالی و مالیاتی، و به طور کلی استقلال اداری، این دیار را فراهم آورد. وی با همین سرسپردگی به حکومت کرمان در مقام خود باقی ماند و از جانب اوگتای قاآن لقب قتلخ‌خانی یافت، در حالی که فقط مقدار مختصری مالیات به دربار قراقروم پرداخت می‌کرد. در واقع براق حاجب در مقابل مقدار کمی مالیات که آن هم عمدتاً به صورت پیشکش و هدایا بود، از ورود محصلان مالیاتی مغولان به کرمان جلوگیری کرد. براق حاجب پس از به دست گرفتن کار حکومت کرمان، نظام اداری و دیوانی خود را بر «قاعده و آیین سلاطین سلجوقی و خوارزمی» بنا نهاد. از این رو، به نظر می‌رسد در ابتدای حکومت قراختاییان کرمان نظام مالیه و امور مالیاتی این منطقه بر شیوه حکام سلجوقی و خوارزمشاهی بنا شد که در واقع نظام اداری خود این حکومت‌ها تقلیدی از حکومت‌های پیشین یعنی سامانیان و غزنویان بود. اما با روی کار آمدن حکومت مغولان و سپس ایلخانان در ایران، نظام مالیاتی حکومت قراختایی کرمان هم تحت تأثیر این حکومت‌ها قرار گرفت.

نوشته حاضر^۱ با گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و با بهره‌گیری از روش پژوهش تاریخی و رویکرد تحلیلی در پی بررسی نظام مالیه حکومت قراختاییان کرمان است و بر آن است تا ضمن بیان این وضعیت، منابع مالیاتی قراختاییان و روش‌های جمع‌آوری مالیات را در عهد این حکومت واکاوی کند. در همین زمینه پرسش‌های پژوهش حاضر عبارت‌اند از: ۱. حکام قراختایی کرمان چه رویکردی به امور مالی و مالیاتی این منطقه داشتند؟ ۲. منابع مالیاتی قراختاییان کرمان چه بود و روش‌های جمع‌آوری این مالیات‌ها به چه صورت بود؟ ۳. قراختاییان کرمان به جز مالیات‌هایی که از قلمرو خود اخذ می‌کردند، از کدام ملوک همجوار خراج می‌گرفتند و این کار چگونه صورت می‌گرفت؟

خوشبختانه درباره حکومت قراختاییان کرمان تاکنون پژوهش‌های قابل توجهی انجام شده است، اما هیچ یک از این پژوهش‌ها به موضوع این مقاله به صورت جامع و کامل نپرداخته‌اند. از بین این آثار می‌توان به اثر جمشید روستا و سحر پورمهدی‌زاده (۱۳۹۹) اشاره کرد. در فصل هشتم این اثر، در بخشی با عنوان «نظام اداری و دیوان‌های قراختاییان کرمان»، به دیوان استیفا و جایگاه آن در نظام مالیه قراختاییان کرمان اشاراتی شده است. به جز این اثر می‌توان به مقالات فریدون الهیاری (۱۳۸۸)، جمشید روستا و سحر پورمهدی‌زاده (۱۳۹۶) و پروین ترکمنی‌آذر (۱۳۸۹) اشاره کرد که در آنها از اقدامات اقتصادی

۱. این مطالعه مستخرج از رساله دکتری است و با حمایت مادی و معنوی استادان راهنما و مشاور نوشته شده است. از تمام عزیزانی که ما را در روند این پژوهش همراهی کردند و در تکمیل داده‌ها با صبر و شکیبایی وقت ارزشمندشان را در اختیارمان نهادند، کمال تشکر و قدردانی را داریم.

حاکمان قراختایی در این زمینه به اختصار سخن رفته است. با عنایت به آنچه درباره ادبیات پژوهشی این موضوع ذکر شد، این نوشتار قصد دارد علاوه بر بیان رویکرد و اقدامات حکام قراختایی کرمان در نظام مالی، به منابع مالیاتی و روش‌های جمع‌آوری مالیات این حکومت بپردازد.

رویکرد دولتمردان قراختایی به نظام مالی و امور مالیاتی کرمان

اقدامات نخستین حکام قراختایی در زمینه امور مالی

براق حاجب بلافاصله پس از دستیابی به حکومت کرمان و تأسیس حکومت قراختایی در این دیار، چون خود از ایلچیان و محصلان مالیاتی دستگاه گورخان قراختایی بود و در امور مالیاتی سابقه فعالیت داشت، بر آن شد که وزارت را بر عهده شخصی قرار دهد که به امور مالیاتی واقف باشد و در آن تجربه کافی داشته باشد، چرا که «مصلح پادشاه و رعیت به وجود ایشان [وزیر] انتظام می‌یابد» (نخجوانی، ۱۹۷۶، ۷۴/۲). و چنانکه مؤلف تاریخ شاهی اشاره می‌کند: «هر حکومتی که وزیری کافی نباشد آن پادشاه را پشت و پناه نباشد» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۲۱۷)، چه اشتقاق وزیر از وزرست و وزر را پناهگاه گویند (نخجوانی، ۱۹۷۶، ۷۴/۲).

بر همین اساس براق حاجب وزارت خود را بر عهده خواجه مکین‌الدین ضیاءالملک الطالبی نهاد که در این راه تجربیاتی اندوخته بود و «در استجماع آلات وزارت و استکمال اسباب صدارت عدیل او نبود». براق در ادامه، به منظور تکمیل نظام مالی خود، خواجه بدیع‌الدین مستوفی را که از زمان سلطان محمد خوارزمشاه به استیفای کرمان منصوب شده بود، در سمت خود ابقا نمود (منشی کرمانی، ۱۳۹۴، ۳۳-۳۴). در واقع ابقای خواجه بدیع‌الدین در منصب استیفای کرمان موجب گردید این دیوان که اهمیت بسزایی در امور مالی و حسابرسی داشت، جایگاه پیشین خود را حفظ کند و بی‌ثبات نشود.

پس از براق، رکن‌الدین سلطان هم نظام مالی کرمان را بر همان منوال قرار داد و مادامی که مالیات این منطقه را نزد خان مغول در قراقروم می‌فرستاد، توانست از ورود محصلان مالیاتی مغول به این ناحیه جلوگیری کند: «همه ساله خراج کرمان را با تنسوقات لایق به قراقروم و کلوران به خدمت قآن می‌فرستاد» (وزیری، ۱۳۷۵، ۴۴۰/۱). اما مشکلات مالی که در سال‌های پایانی حکومت رکن‌الدین سلطان به وجود آمد، سبب شد «مجموع دخل و مال کرمان به خرج او وفا نکند». این مشکلات تا حد زیادی ناشی از دو عامل مهم بود: یکی وجود بحران در مقام وزارت رکن‌الدین سلطان که به دنبال مرگ ضیاءالملک الطالبی رخ داده بود و دیگر غفلت و عدم توجه رکن‌الدین سلطان به امور مالی.

در واقع باید گفت به دلیل نقش مهمی که وزیر در دخل و خرج امور مالی و تدبیر امور پادشاه داشت، بحران در وزارت موجب بحران در امور مالی گشت. چنانکه در نبود وزیری باکفایت حیف و میل‌هایی

صورت گرفت و این امر موجب خالی شدن خزانه گشت. «خزانه‌ا و [سلطان رکن‌الدین] اکثر از نقد و جنس خالی بود و اموال و وجوهات که از ولایات برسدی و مقرریات و مال مواضعات از کیچ و مکران آوردندی به دفعه همه در بارگاه ببخشیدی» (منشی کرمانی، ۱۳۹۴، ۴۱-۴۳) و اینجاست که اهمیت وزیر در امور مالی آشکارتر می‌شود. چنانکه گفته‌اند: «پادشاه هرچند در غایت دانایی و کمال و کیاست باشد او را از وزیری مرشد و پیشکاری ناصح چاره نباشد» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۲۱۶).

بنابراین، با خالی شدن خزانه، ظاهراً مالیاتی که هر ساله به دربار مغولان ارسال می‌شد با اختلال مواجه گردید و از همین رو در سال ۶۴۰ق برای اولین بار خواجه بهاء‌الدین (صاحب دیوان) از جانب کرکوز، که از سوی خان مغول والی خراسان بود، با سیصد سوار برای دریافت مالیات مقرر به کرمان گسیل شد. خواجه بهاء‌الدین به دلیل شنیدن خبر مرگ اوگتای قاآن نتوانست در کرمان بماند (حافظ ابرو، ۱۳۷۸، ۵۸/۳). اما باید دوران حکومت رکن‌الدین را نقطه آغازین تحول در امور مالی و مالیاتی کرمان دانست، به این صورت که با عزل رکن‌الدین سلطان به دلیل تعلل در پرداخت مالیات، کار حکومت کرمان بر قطب‌الدین سلطان گذاشته شد (باستانی پاریزی، ۲۵۳۵، ۷۹/۱).

از همان ابتدای ورود قطب‌الدین، امیری مغولی به نام قویدوغای قورچی (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۴۷) به عنوان باسقاق به منظور نظارت بر جمع‌آوری مالیات (آیتی، ۱۳۷۲، ۱۶۴؛ اشپولر، ۱۳۷۴، ۱۵۸) به کرمان فرستاده شد (جویی، ۱۳۷۸، ۲/۲۱۶). باسقاقان وظایفی همچون نظارت بر قلمرو پادشاهان دست‌نشانده (اشپولر، ۱۳۷۴، ۳۲۱) و بازسازی تشکیلات اداری مطابق با نیازها و ضرورت‌های حکومت مغول را بر عهده داشتند (فرخی، خسروبیگی، ۱۳۹۵، ۱۴۹). بنابراین، ورود این امیر مغولی به دربار قراختاییان پیامدهایی داشت: اولاً استقلال نسبی حکومت محلی قراختاییان کرمان دستخوش تهدید گردید و قراختاییان مجبور شدند تعهدات روشن‌تری در خصوص پرداخت مالیات به دربار مغولان داشته باشند (الهیاری، ۱۳۸۸، ۱۳-۱۴) و ثانیاً تغییراتی در نظام دیوانی این منطقه ایجاد گشت.

در واقع باید گفت مغولان با گذشت مدتی از حکومتشان بر ایران، با توجه به گستردگی و اهمیت مسائل مالی، تمرکز خود را بر این قسمت از دیوان سالاری بیشتر کردند. به همین دلیل به زودی مقامات مغولی را برای نظارت بر امور مالی به مناطق مختلف گسیل دادند و این روال نظام دوگانه‌ای بود که مغول‌ها در بیشتر بخش‌های دیوان سالاری مناطق اجرا کردند (یارمحمدی، خسروبیگی، ۱۳۹۹، ۳۰۰). از جمله مأمورانی که در امور استیفا دخالت داشتند باسقاقان بودند که در سمت مسئول محاسبه و جمع‌آوری مالیات همچون کارمندان دیوان استیفا در شهرها مشغول به کار بودند (همان، ۳۰۸) و شحنگانی هم که از سوی خان مغول به مناطق گسیل داده می‌شدند باید بر اعمال حاکم محلی نظارت و گزارش اعمال

وی را برای حکومت مرکزی ارسال می‌کردند (پطروشفسکی، ۱۳۵۷، ۷۵۳/۲). از این رو، افزایش عناصر مغولی در دربار قراختاییان کرمان از یک طرف و تأثیرپذیری قطب‌الدین سلطان قراختایی از نظام اداری و دیوانی مغولان در ماوراءالنهر از طرف دیگر سبب گردید امور اداری و دیوانی کرمان دستخوش تغییراتی شود (منشی کرمانی، ۱۳۹۴، ۴۵).

اقدامات ترکان خاتون قراختایی و جانشینان وی در حوزه نظام مالیه

بعد از قطب‌الدین سلطان، همسرش ترکان خاتون روند اصلاح نظام مالیه قراختاییان را دنبال کرد، به این صورت که در وهله اول به منظور استقلال در امور مالی درصدد برآمد رقبا را از صحنه خارج کند (ترکمنی‌آذر، ۱۳۸۹، ۶). بعد از مرگ سلطان قطب‌الدین، هولاکو خان حکومت کرمان را مشترکاً بر ترکان خاتون و عضدالدین امیر حاجی، داماد قطب‌الدین، واگذار کرده بود (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۲۵۸). اما حکومت اشتراکی از یک طرف ممکن بود به تفرقه میان نیروهای داخلی بینجامد و باعث تشتت در امور مالی شود و از طرف دیگر ترکان خاتون می‌بایست «بر احوال دخل و خرج ولایات واقف می‌بود». بنابراین، ترکان خاتون به پیشنهاد وزیرش فخرالملک شمس‌الدین (همان، ۲۶۰) با تعدادی از معتبران حکومت کرمان به نزد هولاکو رفت و در آنجا توانست حکم حکومت کرمان را از آن خود کند (منشی کرمانی، ۱۳۹۴، ۵۶).

ترکان خاتون پس از آنکه کلیات و جزویات امور را در دست گرفت (خواندمیر، ۱۳۵۳، ۲۶۸/۳) درصدد سر و سامان بخشیدن به نظام مالیه کرمان برآمد که دچار اختلال شده بود و به قول مؤلف تاریخ شاهی «رسم بیداد و آیین تعدی از میان برخاسته بود» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۲۶۲). از جمله اقدامات اصلاحی در زمان ترکان خاتون، نشان‌دار شدن دیوان‌های مؤثر در امور مالیاتی اعم از دیوان استیفا، اشراف و دیوان نظر بود (همان، ۳۳۷-۳۴۱)، به این صورت که هر گونه مکتوب دیوانی مانند برات و حواله می‌بایست از گذرگاه بررسی همه این دیوان‌ها عبور می‌کرد و نهایتاً با تأیید همه این دیوان‌ها به مرحله اجرا گذاشته می‌شد. این در حالی بود که پیش از این تنها وزیر دارای نشان خاص بود. ظاهراً هدف از این کار جلوگیری و یا به حداقل رساندن تعدیات و بی‌نظمی‌های مالی و مالیاتی بود.

از اقدامات دیگر ترکان خاتون در این زمینه در نظر گرفتن مجازات‌های سنگین برای افراد خاطی بود. به گفته منابع، ترکان خاتون «اساس عدلی و قانون انصافی وضع فرمود که از بیم سیاست‌های او شاهین تیزپر بیضه کبوتر را از راه حضانت در آشیانه دیده خود را به اشفاق مادرانه جای و وطن می‌ساخت» (همان، ۲۶۲-۲۶۳). بنابراین، «فقرا و مساکین را بازار رزق و معیشت تیز گشت و ظلمه و اهل جور را دندان حکم و تعدی کننده شد» (همان، ۳۸۱). از نمونه این مجازات‌ها می‌توان به برکناری شرف‌الدین

حسن مستوفی اشاره کرد که به دنبال تعدیات مالیاتی و شکایات متعددی که از وی شده بود صورت گرفت (همان، ۴۵۴-۴۵۷) این اقدامات و امنیتی که به دنبال آن در زمینه امور مالی به وجود آمد سبب گردید ثروتمندان و تاجران که ثروت و دارایی خود را «از بیم غارت» پنهان داشته بودند در این وقت وارد بازار کنند (همان، ۳۴۲) و زمینه برای توسعه تجاری و اقتصادی این منطقه فراهم شود. از نشانه‌های این امنیت حضور تعداد زیادی تاجر از مناطق مختلف در کرمان بود که به سبب «شمول عدل و کمال امن» (منشی کرمانی، ۱۳۹۴، ۵۹) کرمان را محل مناسبی برای سرمایه‌گذاری دیده بودند.

با مرگ ترکان خاتون و افزایش رقابت‌های شاهزادگان قراختایی بر سر حکومت کرمان، نظام مالیّه این منطقه دستخوش نابه‌سامانی گشت. بر اثر اقدام بی‌بی ترکان مبنی بر عزل جلال‌الدین سیورغتمش، امور مالی و مالیاتی این منطقه تحت نظارت بیشتر ایلخانان مغول قرار گرفت. چنانکه ایلخان ارغون ایلچیان و بیتکچیان را برای نظارت بیشتر بر امور مالی و در واقع نظارت بر دخل و خرج به کرمان فرستاد (روستا، پورمهدی‌زاده، ۱۳۹۹، ۲۹۰-۲۹۵). اگرچه سلطان جلال‌الدین سیورغتمش با پرداخت صد هزار دینار رشوه به اطرافیان ایلخان توانست خود را از مهلکه نجات دهد، این رقابت‌ها چند پیامد داشت: اولاً تعداد نیروهای ایلخانان مغول در کرمان افزایش یافت و این موضوع نه تنها استقلال مالی حکام قراختایی را تهدید کرد، بلکه منجر به بی‌نظمی‌های مالیاتی و در نتیجه فشارهای مالیاتی بر مردم گردید؛ ثانیاً بر اثر این رقابت‌ها بر میزان مالیات پرداختی حکومت قراختاییان به ایلخانان مغول افزوده شد. چنانکه در مقابل پرداخت دویست و ده هزار دینار کرمان را در اختیار سلطان جلال‌الدین قرار دادند (میرخواند، ۱۳۸۰، ۳۳۹/۴).

سلطان جلال‌الدین بعد از فائق آمدن بر رقبای خود درصدد ایجاد اصلاحاتی در زمینه امور مالیاتی برآمد. از جمله این اصلاحات می‌توان به تعیین میزان مالیات برای هر ناحیه اشاره کرد. در واقع سلطان جلال‌الدین سیورغتمش با این اقدام قصد داشت از زیاده‌خواهی و سوءاستفاده محصلان مالیاتی در دریافت مالیات جلوگیری نماید.

از اقدامات دیگر سلطان جلال‌الدین سیورغتمش در اصلاح نظام مالیاتی قسط‌بندی مالیات‌ها بود که براساس آن رعایا می‌توانستند مالیات سالانه خود را در سه قسط پرداخت کنند. هدف از این اقدام کاهش فشارهای مالیاتی بر مردم بود. چنانچه «طوائف خلیق از تکالیف بی‌وجه و زواید و قسمت‌های مجحف مصون ماندند و خزاین سلطان به نقد و جنس وافر مملو شد» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۶۳).

اما این شرایط چندان پایدار نبود. در اواخر حکومت جلال‌الدین سیورغتمش مجدداً رقابت بر سر حکومت کرمان میان شاهزادگان قراختایی بالا گرفت. پادشاه خاتون به واسطه اینکه همسر ایلخان گیخاتو بود

توانست حکم حکومت کرمان را به نام خود بگیرد و مدت چهار سال «به عدل و انصاف» (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳، ۲۰۲) حکومت کند. اما با مرگ پشتیبان او، یعنی گیخاتو خان که در سال ۹۴۴ق در درگیری با بایدو کشته شد (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۷۵)، بار دیگر آتش اختلافات و رقابت‌ها میان اعضای خاندان قراختایی شعله‌ور شد و با وجود کشته شدن پادشاه خاتون، این رقابت‌ها تا پایان حکومت قراختایی ادامه داشت که منجر به نابه‌سامانی‌هایی در نظام مالی و مالیاتی کرمان گردید.

از نشانه‌های این نابه‌سامانی‌ها می‌توان به خالی شدن خزانه، ازدحام ایلچیان و محصلان مالیاتی (حافظ ابرو، ۱۳۷۸، ۸۶/۳) و دخالت بیش از پیش ایلخانان مغول در امور مالی (عباسی، امیری، ۱۳۹۰، ۳۱۰) اشاره کرد. مهم‌ترین نتیجه این نابه‌سامانی‌ها وارد آمدن فشارهای مالیاتی بسیار به مردم بود. چنانکه در رقابت میان سلطان محمدشاه قراختایی و سیوکشاه بر سر حکومت کرمان، مبلغ سیصد هزار دینار از سلطان محمدشاه قراختایی گرفته شد که بنا به نوشته ناصرالدین منشی «آن بلیت موجب استیصال کرمانیان آمد» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۸۱).

در واقع باید گفت درگیری‌های میان خاندان قراختایی بر سر حکومت کرمان باعث شده بود ایلخانان مغول از این شرایط سوءاستفاده کنند و عایدات کرمان را به مزایده بگذارند (باستانی پاریزی، ۲۵۳۵، ۲۴۶/۱) و این امر نه تنها درآمدهای دیوانی ایلخانان را چند برابر می‌کرد بلکه دست دخالت ایلخانان را در امور کرمان بازتر می‌کرد. چنانکه غازان برای اینکه بر امور مالی کرمان بیشتر نظارت داشته باشد فردی به نام قاضی فخرالدین را به عنوان وزیر به دربار کرمان فرستاد. این در حالی است که پیش از این، عزل و نصب وزرا جزء حقوق پادشاهان قراختایی بود (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۸۱). بر اثر این اقدام غازان خان «وهنی عظیم به حال سلطنت» محمدشاه راه یافت و سلطان چون وضع را بدین منوال دید به منظور رو به راه کردن اوضاع کرمان به اردوی غازان خان رفت (همان، ۸۳). اما قاضی فخرالدین پس از وارد شدن به کرمان زمام امور کرمان را در دست گرفت و «به اصلاح امور و جمع خراج و تدبیر کارهای مختل پرداخت و مفتخوران را دندان طمع بکند و دست ستمکاران را کوتاه ساخت و شاهزادگان و متصدیان مشاغل دیوانی را که به غارت و آزار مردم معتاد بودند از کار دور ساخت» (آیتی، ۱۳۷۲، ۲۳۵-۲۳۶).

اما اصلاحات قاضی فخرالدین چندان به طول نینجامید و او به زودی با مخالفت عده‌ای از شاهزادگان از جمله محمود شاه قراختایی مواجه گشت. این مخالفت‌ها نه تنها به کشته شدن قاضی فخرالدین و همکاران وی منجر شد (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۸۵-۸۶)، بلکه به آشوب‌ها در کرمان دامن زد که نتیجه‌ای جز قحطی، افزایش قیمت مواد غذایی، فشارهای مالیاتی و تخریب بازارها و محلات نداشت. به این صورت که محمود شاه با کشته شدن قاضی فخرالدین خزانه را در اختیار گرفت و مدعی سلطنت

شد (همان، ۸۷-۸۸). در مقابل، برخی از بزرگان کرمان به منظور مقابله با وی شهر را محاصره و با فرستادن اخبار به اطراف و جمع کردن نیرو آتش این فتنه را شعله‌ور کردند. در این محاصره که یک سال به طول انجامید قحطی بزرگی دامن‌گیر مردم شد و مردم بر اثر این قحطی دست به شورش زدند (نطنزی، ۱۳۳۶، ۳۰).

در واقع باید گفت فشارهای مالیاتی که محمود شاه برای پرداخت هزینه‌های لشکر خود به مردم وارد آورد (آیتی، ۱۳۷۲، ۲۳۶) باعث شد که مردم به یکباره «غوغا» کنند (نطنزی، ۱۳۳۶، ۳۰) و نهایتاً با آشفته شدن اوضاع و رسیدن خبر آن به غازان خان، وی بار دیگر حکومت کرمان را به محمد شاه قراختایی داد (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۸۶-۸۷). با آمدن محمد شاه، محمود شاه و اتباعش تسلیم شدند و به این صورت غائله ختم شد.

محمد شاه چون کار حکومت کرمان را دست‌گرفت «ولایتی یافت خراب و مغضوب و رعیتی دید مستأصل و منکوب و خزانه‌ای مشاهده کرد تهی.» از این رو درصدد ترمیم اوضاع برآمد. او در وهله اول وزیر خود خواجه صدرالدین ابهری را، که بعد از مرگ قاضی فخرالدین از سوی ایلخان به وزارت کرمان فرستاده شده بود، به اردوی ایلخان فرستاد تا با دادن گزارشی از امور و احوال کرمانیان، از ایلخان بخواهد در مالیات کرمان تخفیف دهد. بر همین اساس غازان خان مبلغ صد و چهل هزار دینار از مال کرمان را «محل نظر و تخفیف آورد» (حافظ ابرو، ۱۳۷۸، ۹۴/۳-۹۵). و در وهله دوم دستور داد میزان مالیات براساس ثروت و توان مردم دریافت شود (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۸۹). به موجب این احکام «ریاض پژمرده حال و روزگار کرمانیان اندک نصرتی بازدید آمد» (حافظ ابرو، ۱۳۷۸، ۹۵/۳). اما با مرگ محمد شاه و قرار گرفتن کار حکومت کرمان بر قطب‌الدین شاهجهان، نظام مالی قراختاییان مجدداً دچار نابه‌سامانی شد تا آنجا که «محصول مملکت به خرج او وفا نمی‌کرد» و خزانه دچار کسری بودجه شد (نطنزی، ۱۳۳۶، ۳۱). قطب‌الدین شاهجهان نه تنها در پرداخت مالیات به دربار ایلخان کوتاهی می‌کرد (خواندمیر، ۱۳۵۳، ۲۷۲/۳)، بلکه به ایلچیان و سفرایی که از جانب ایلخان به کرمان مأمور می‌شدند وقعی نمی‌نهاد (مستوفی قزوینی، ۱۳۸۷، ۵۳۶). با وجود این، او تا زمانی که غازان خان زنده بود کار حکومت را عهده‌دار بود. اما با مرگ غازان خان، دست به شورش و عصیان زد و محصلان مالیاتی و فرستادگان غازان خان، از جمله مجدالدین گیلی را که برای رسیدگی به مسائل دیوانی به کرمان آمده بود، به قتل رساند (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۹۶). به همین دلیل از طرف ایلخان جدید یعنی اولجایتو به اردو احضار شد. در یارغو «گناه‌ها بر او ثابت گردانند و چون هنوز کودک بود خورش ببخشیدند و مملکت کرمان را از شاهجهان انتزاع نمودند» (قاشانی، ۱۳۴۸، ۴۳). با عزل شاهجهان حکومت قراختاییان بر کرمان به پایان می‌رسد.

منابع مالیاتی قراختایان

منابع مالیاتی دوره قراختایان کرمان را می‌توان به دو بخش عمده تقسیم کرد: ۱. دریافت انواع مالیات از منطقه کرمان که خود به دو بخش مالیات‌های دائمی و مالیات‌های فوق‌العاده تقسیم می‌شد؛ ۲. دریافت مالیات از ملوک اطراف.

دریافت انواع مختلف مالیات از منطقه کرمان

مالیات‌های دائمی

قبچور: از جمله مالیات‌هایی که به دنبال اطاعت حکومت قراختایان کرمان از مغولان در کرمان رواج یافت، مالیات قبچور بود (تاریخ شاه‌ی، ۱۳۹۰، ۳۳۶). قبچور یا قیچر، به معنی چراگاه (پتروشفسکی، ۱۳۵۷، ۶۹۱/۲)، نوعی از مالیات بود که از صاحبان دام اخذ می‌شد. این مالیات که هم شامل دام‌های صحرانشینان و هم دام‌های اسکان‌یافتگان می‌شد (همان، ۷۰۹) به دو صورت نقدی و جنسی دریافت می‌گردید (رضوی، ۱۳۹۰، ۳۳۱). چنانکه مؤلف تاریخ شاه‌ی به نقل از رساله خواجه نصیرالدین طوسی اشاره می‌کند: «از هر چهارپایی که زاییده بود و به صحرا چران‌اند از صد، یکی گرفته‌اند و از آنچه کمتر بود زر به زر گرفته‌اند» (تاریخ شاه‌ی، ۱۳۹۰، ۱۷۶). بعدها از هر پنجاه دام یک دام به عنوان مالیات دریافت می‌شد. این مالیات را در گذشته «مراعی» می‌خواندند (همان) و البته تا حدود زیادی مترادف واژه مغولی قبچور بود (کناررودی، ۱۳۸۷، ۹۴). در واقع باید گفت مالیات قبچور در طول زمان دچار تحولاتی شده بود. در ابتدا تنها از صاحبان دام صحرانشین دریافت می‌شد، اما به تدریج از دامداران اسکان‌یافته نیز اخذ شد و در نهایت جانشین اصطلاح مالیاتی خراج شد و از همه مردم چه دامدار و چه غیردامدار گرفته شد. به این صورت میزان آن در نواحی زراعی تابع میزان محصول و در مناطق دامداری تابع تعداد دام‌ها بود (پتروشفسکی، ۱۳۵۷، ۶۹۴/۲-۶۹۳).

از دیدگاه پتروشفسکی، «قبچور چه در آغاز فرمانروایی مغولان و چه در ادوار بعد و در زمان ایلخانان یک مالیات سرانه بود که فاتحان مغول از روی الگو و نمونه چینی متداول ساخته بودند» (همان، ۶۹۹). از این رو با تغییر مفهوم و کاربرد قبچور که گاه در مورد باج‌های اتفاقی به کار می‌رفت (لمبتون، ۱۳۴۵، ۱۶۸)، میزان آن نیز تغییر کرد. چنانکه به تدریج میزان آن در هر ولایت متناسب با مخارج نگهداری لشکریان و یام‌ها و غیره معین گردید. سپس هزینه تعیین‌شده به صورت مساوی میان اهالی تقسیم می‌شد و یا برحسب وضع مالی افراد سرشکن می‌شد (پتروشفسکی، ۱۳۵۷، ۷۰۲/۲). از همین روی مالیات قبچور را ظالمانه می‌دانستند. رشیدالدین فضل‌الله همدانی اشاره می‌کند در ناحیه بم کرمان مردم تحت فشارهای مالیاتی از جمله قبچور دچار فلاکت و بدبختی شده بودند.

قلان: از دیگر مالیات‌های زمان قراختاییان مالیات قلان است (همدانی، ۱۳۵۸ الف، ۱۸-۱۹). اصطلاح قلان در موارد زیادی به کار رفته است. از این رو معانی متفاوتی از آن برداشت می‌شود (فرشیدنیا و رحمانیان، ۱۳۸۸، ۳۶). لمبتن معتقد است مالیات قلان بر زمین‌های دایر و به طور کلی دهات بسته می‌شده و معمولاً هم در محل وصول می‌شده است. او در جایی دیگر آن را نوعی بیگاری به جای خدمات نظامی و یا برای کارهای فلاحی یا کارهای عام‌المنفعه به شمار می‌آورد (لمبتن، ۱۳۴۵، ۱۶۸). برخی دیگر همچون اشیپولر قلان را نوعی مالیات بر مستغلات می‌دانند (اشپولر، ۱۳۷۴، ۳۰۹). این نظر تا حدی می‌تواند با میزان و مأخذ مالیات در میان قراختاییان که مبتنی بر اهمیت خانه و مسکن بود منطبق باشد (گروسه، ۱۳۷۷، ۲۷۷). برخی دیگر معتقدند به دلیل نبود امعان نظر بر این مالیات بهتر است آن را جزء مالیات‌های زائد به شمار بیاوریم که در مواقع لزوم از شهرنشینان گرفته می‌شد (رضوی، ۱۳۹۰، ۳۳۲؛ فرشیدنیا و رحمانیان، ۱۳۸۸، ۳۶). در هر صورت آنچه مهم می‌نماید این است که این نوع مالیات نوعی جدیدی از مالیات بوده که پیش از این در ایران معمول نبوده است (لمبتن، ۱۳۴۵، ۱۶۹). به گفته فضل‌الله همدانی، این مالیات در ناحیه بم باعث فشارهای زیادی بر مردم شده بود (همدانی، ۱۳۵۸ الف، ۱۸-۱۹).

چریک: از مالیات‌های دیگری که در دوره قراختاییان به آن اشاره شده، مالیات چریک است. درباره این نوع مالیات آمده است: «از بندگی شاهزاده جهان غازان ایلچیان ابراهیم سکورچی و یوسف بوکا و آینه‌غازی نایب امیرنوروز بر تحصیل مال چریک خراسان به کرمان رسیدند» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۷۸) در جای دیگری آمده است: «امیر نوروز اینی خود حاجی طرغون را بی حکم یرلیغ جهت تحصیل مال چریک خراسان به کرمان فرستاد» (همان، ۸۱). از آن جایی که واژه چریک به معنی نیروی کمکی و ذخیره آمده است (همدانی، ۱۳۷۳، ۳/۲۳۵۴)، بنابراین، «چریک نام وظیفه‌ای بود نظامی که به طور کلی چادرنشینان عهده‌دار آن بوده‌اند ولی رعایای اسکان یافته و غیرچادرنشین نیز تا حدی انجام می‌داده‌اند» (پطروشفسکی، ۱۳۵۷، ۷۷۰/۲). علاوه بر حکام قراختایی که مجبور به پرداخت مالیات چریک به حکومت مرکزی بودند، رعایای کرمان نیز مجبور به پرداخت این نوع مالیات به حکومت قراختاییان بودند که نمونه‌ای از آن را می‌توان در ناحیه بم مشاهده کرد (همدانی، ۱۳۵۸ الف، ۱۸).

تمغا: از دیگر مالیات‌های رایج در دوره قراختاییان مالیات تمغا بود (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۵۹) که به انواع و اقسام تجارت شهری (پطروشفسکی، یان و اسمیت، ۱۳۶۶، ۶۲)، انواع راهداری و مالیات دم دروازه‌ها (لمبتن، ۱۳۴۵، ۱۷۸) و حتی فاحشگی تعلق می‌گرفت (بارتولد، ۱۳۵۸، ۲۹۵). به طور کلی اشیپولر آن را نوعی مالیات بر درآمد معرفی می‌کند که از ساکنان شهرها و کسبه گرفته می‌شد (اشپولر، ۱۳۷۴،

۳۰۹). این در حالی است که بنا به نوشته مؤلف تاریخ شاهی، به نقل از رساله‌ی خواجه نصیرالدین طوسی، در گذشته از اهل تجارت و مال‌چیزی نمی‌گرفتند و آنها تنها مقداری از اموال خود را به عنوان زکات پرداخت می‌کردند، اما به تدریج مالیاتی بر آنها مقرر شد که آن را بیاعی می‌خواندند و با آمدن مغول‌ها نام آن به تمغا تغییر پیدا کرد (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۱۷۶). میزان آن در ابتدا از هر دویست و چهل دینار یک دینار بود، اما اندکی بعد از هر صد و بیست دینار یک دینار دریافت می‌شد (همان). در پایان فتوحات مغولان نرخ تمغا ده درصد ارزش هر معامله‌ی تجاری تعیین شد اما در زمان اصلاحات غازان در برخی از شهرها به نصف این میزان رسید و در بعضی دیگر از شهرها به واسطه‌ی خرابی و ویرانی برای مدتی حذف گردید (همدانی، ۱۳۵۸ ب، ۲۴۴-۲۴۶). با توجه به اوضاع نابه‌سامان تجاری و خرابی کرمان همزمان با حکومت غازان‌خان، به نظر می‌رسد از میزان این نوع مالیات در این منطقه کاسته شده و یا حذف شده باشد (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۹۴).

علف و علوفه: علف و علوفه دو اصطلاح مالیاتی بودند که هدف از آنها تأمین هزینه‌های عمال حکومت (= علفه) و حق علیق برای مراکب مأموران حکومت (= علوفه) بود (لمبتون، ۱۳۴۵، ۲۰۷-۲۰۸). این مالیات‌ها که پیش از حکومت مغولان در ایران رایج بود در دوران حکومت قراختاییان کرمان نیز وجود داشت و بار سنگینی بر گردن رعایا بود (پطروشفسکی، ۱۳۵۷، ۲/۷۳۹). چنانکه ناصرالدین منشی درباره‌ی وصول این نوع مالیات در زمان رکن‌الدین قراختایی می‌نویسد: «قضیم اسبان و علف مراکب خاص او و وزرا و کتاب دیوان روز به روز بر محترفه و اهل اسواق و مردم شهر قسمت می‌کردند و می‌گرفت» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۳۰). در جای دیگری نیز آمده است: «در ماه صفر ششصد و پنجاه و هشت جینانویین با لشکری به کرمان رسید. دو سه روز در مملکت کرمان بودند. خداوند ترکان ایشان را به اعزاز و اکرام فرود آورد و علوفه ترتیب داد» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۳۳۲). این نوع مالیات که قاعدتاً به صورت جنسی دریافت می‌شد بار سنگینی بر دوش رعایا بود (پطروشفسکی، ۱۳۵۷، ۲/۷۴۰).

الاغ: الاغ در لغت به معنی هر حیوان اهلی است که برای حمل بار و کشیدن عرابه از آن استفاده شود (همان، ۷۶۸)، اما در اصطلاح مالیاتی عبارت است از مالیات مخصوص چهارپایان و چاپارخانه که رعایا را موظف می‌کرد چارپایان خود را در اختیار عمال حکومتی قرار دهند (لمبتون، ۱۳۴۵، ۲۰۸). چنانکه در زمان ترکان خاتون دستور داده شد برای انتقال گاه از انبارها «رعایا چهارپای بدهند» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۳۵۵) و یا در جای دیگر آمده است: «امیر شجاع‌الدین نصرخلف و تاج‌الدین امیران که عامل ولایت [بم] بود استقبالی کردند فرمود که پانصد اسب نعل‌دار ساخته کنند و اسب هر که ببینند به الاغ بگیرند» (همان، ۳۷۴). این نوع مالیات که سابقه‌ی آن به پیش از مغولان باز می‌گشت بار سنگین دیگری

بر دوش مردم بود. در این باره آمده است: «شرح نتوان داد که هر سال چند الاغ درازگوش از رعایا و تجار و غیرهم می‌گرفتند و چند هزار رعیت را سر و دست می‌شکستند و همواره رعایا بی الاغ سرگردان و حیران بودند و بعضی الاغ را به کلی می‌بردند و باز نمی‌دادند و بعضی در راه می‌ماند و سقط می‌شد و رعایا از برزیگری و کار کردن باز می‌ماندند» (همدانی، ۱۳۷۳، ۱۵۲۵/۳-۱۵۲۶).

طرح: از مالیات‌های دیگری که در زمان قراختاییان رواج داشت مالیات طرح بود. این مالیات در دو مفهوم کاربرد داشت: ۱. فروش اجاری محصول از طرف رعایا به نرخ نازل‌تر از نرخ بازار به عمال حکومتی؛ ۲. خرید اجباری اجناس انبارهای دولتی به نرخ بالاتر از نرخ معمول توسط رعایا (پطروشفسکی، یان و اسمیت، ۱۳۶۶، ۶۵۴). این نوع مالیات نه تنها سبب گرفتاری و محتاج شدن مردم می‌شد (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۱۷۸) بلکه به شدت انحطاط و زوال مناسبات شهری را در پی داشت (کنارودی، ۱۳۸۷، ۹۲). به همین دلیل پادشاهان را از گرفتن این نوع مالیات برحذر می‌داشتند (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۱۷۸). از نمونه‌های این نوع مالیات که در زمان قراختاییان به آن اشاره شده این است که خواجه نظام‌الدین ابوالکفاه، عامل جیرفت، غله مردم را به نصف قیمت و یا به قول مؤلف تاریخ شاهی به «ثمن بخس» از چنگ مردم درآورد. چنانکه آورده‌اند «یک هزار من غله به سه دینار و دانگ با وی در بیع آوردند» اما هنوز یک سال نگذشته بود که نرخ‌ها افزوده شد و قحطی روی داد، به طوری که همان غله به قیمتی گزاف فروخته شد (همان، ۴۸۹).

حرز: حرز در لغت به معنی تخمین، تقدیر کردن و قیاس کردن است (نخجوانی، ۱۹۷۶، ۱۴۷/۲) و در اصطلاح به دو معنی آمده است: ۱. ارزیابی بهای نقدی محصول پیش از رسیدن محصول (ارزیابی‌ای که غالباً خودکامه بود) توسط عامل دیوان به منظور تعیین خراج (همان، ۶۳) و ۲. حق مساح در تعیین حدود و مرزهای ارضی (پطروشفسکی، ۱۳۵۷، ۷۵۳/۲). این در حالی است که در گذشته مالیات زمین را براساس سال بهتر، سال میانه و سال بد از ده یک تا بیست یک معین می‌کردند و چنانکه اشاره شده است هر چند سال یک بار زمین‌ها و باغ‌ها را بررسی می‌کردند و براساس آن مالیات را مشخص می‌نمودند، اگر «آبادان ویران شده باشد خراج آن بیفکند و اگر خراب آبادان شده باشد خراج آن بنهند و همچنین اگر باغ زمین شود یا زمین باغ به قدر آن طلبند به راستی، نه کم و نه بیش. و این خراج چون تعلق به زمین و باغ دارد از توانگر و درویش یکسان گرفته‌اند» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۱۷۵). از همین رو اخذ مالیات به صورت حرز تأثیر منفی در وضعیت کشاورزی می‌گذاشت (نخجوانی، ۱۹۷۶، ۶۳/۲). چنانکه ترکان خاتون پس از پیشنهاد ظهیرالملک شرف‌الدین حسن مستوفی مبنی بر تعیین حرز، با آن مخالفت نمود چرا که آن را موجب «تخریب بلاد و تعذیب عباد» می‌دانست و نهایتاً چون با موافقت اعضای دیوان به

اجرا گذاشته شد، شرف‌الدین حسن مستوفی در این راه «تغلب و تعصب و بی‌رویتی» در پیش گرفت و کمیت حرز را به گونه‌ای معین کرد که فشار زیادی بر مردم وارد شد و چنانکه مؤلف تاریخ شاهی اشاره می‌کند «بر هر یک من حاصل سه من بر جریده حرز» ثبت کردند. این حرز که در تاریخ قراختیایان کرمان به حرز شرف‌الدینی معروف شد از آن پس «مقیاس و اساس ظلم و تعدی اهل دواوین گشت» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۴۳۶-۴۳۸).

گزیت: گزیت یا جزیه مالیات معروف سرانه‌ای بود که در زمان ساسانیان از طبقه مالیات‌دهنده و پس از اسلام فقط از اهل ذمه و غیرمسلمان دریافت می‌شد (پطروشفسکی، ۱۳۵۷، ۷۴۵/۲). این مالیات را در کرمان «سرکله‌گیر» می‌گفتند و ظاهراً در زمان قراختیایان کرمان به دلیل وجود اقلیت‌های مذهبی مختلف همچنان وجود داشت، چرا که مؤلف تاریخ شاهی پادشاهان را از گرفتن این نوع مالیات منع کرده بود (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۱۷۷-۱۷۸).

مالیات‌های فوق‌العاده

از جمله این مالیات‌ها که در مواقع اضطراری به صورت اتفاقی از مردم اخذ می‌شدند و صورت دائمی نداشتند، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

توفیر و تفاوت: دو اصطلاح مترادف توفیر و تفاوت به دو معنی آمده است: ۱. به معنی اضافه و ذخیره یا پس‌انداز که در نتیجه وصول حد‌اعلای میزان مالیات حاصل می‌گردیده است و ۲. به معنی اضافه بر مالیات (پطروشفسکی، ۱۳۵۷، ۷۳۱/۲). در تاریخ شاهی درباره این نوع مالیات آمده است: «از توفیر ولایت و تکثیر رعیت مال‌های وافر و منال‌های متکثر در خزانه دیوان حاصل آمد» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۳۶۱-۳۶۲). پیداست که این نوع مالیات هم فشاری مضاعف بر مردم بوده است. چنانکه خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی اشاره می‌کند به سبب مالیات تفاوت و دیگر مالیات‌ها اهالی بم مستأصل شده بودند (همدانی، ۱۳۵۸ الف، ۱۸).

اخراجات: اخراجات به معنی مالیات زائد و فوق‌العاده (لمبتون، ۱۳۴۵، ۲۰۷)، به گروهی از مالیات‌ها می‌گفتند که برای مخارج اتفاقی مانند پذیرایی از صاحب‌منصبان و همراهان ایشان استفاده می‌شد (پطروشفسکی، ۱۳۵۷، ۷۴۸/۲). علاوه بر این، گاهی اخراجات بر گروهی از مالیات‌ها اطلاق می‌شد که برخی از آنها دائمی بود و برای تأمین مخارج و نگهداری عمال مختلف دستگاه دولت از رعایا اخذ می‌شد. این مالیات‌ها که هم به صورت جنسی و هم نقدی از مردم دریافت می‌شد، در سال چندین بار تکرار می‌شد، به طوری که درآمدهای مأموران عمال حکومتی از اصل مالیات‌هایی که به خزانه پرداخت می‌کردند بیشتر می‌شد (کنارودی، ۱۳۸۷، ۹۲). فضل‌الله همدانی به دریافت این نوع مالیات در ناحیه بم

اشاراتی کرده است (همدانی، ۱۳۵۸ الف، ۱۸).

تکلیفات دیوانی: از دیگر مالیات‌هایی بود که در زمان قراختاییان کرمان از مردم اخذ می‌شد (تاریخ شاهی قراختاییان کرمان، ۱۳۹۰، ۴۴۳). این نوع مالیات، مانند دیگر مالیات‌ها، فشار زیادی بر مردم تحمیل می‌کرد (پطروشفسکی، ۱۳۵۷، ۷۲۸/۲).

صدیک: مالیاتی بود که قتلخ‌ترکان بنا به پیشنهاد یمین‌الملک وزیر برای تأمین هزینه‌های مربوط به نیروهای نظامی از مرزها تعیین کرد (لمبتون، ۱۳۷۲، ۲۱۵). وی برای تأمین این هزینه‌ها دستور داد «تمامت ضیاع عقار ممالک را به شاهین عدل در کفۀ قیمت آورند و به هر صد دینار یک دینار از املاک و ارباب بستانند.» مالیات دریافتی برای تأمین وسایل معیشت، غذا و اسلحه استفاده می‌شد. این مالیات که به صد یک یمین‌الملکی معروف شده بود موجبات نارضایتی برخی از ملاکان و اربابان را فراهم کرد. چنانکه آنها وضع این مالیات را ناشی از ظلم و تعدی یمین‌الملک می‌دانستند (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۴۴۵).

قسمت: از مالیات‌های فوق‌العاده دیگری که در دوره قراختاییان به آن اشاره شده مالیات قسمت است که بنا به نوشته باستانی پاریزی نوعی اصطلاح مالیاتی عوارضی بوده که برای مخارج ناگهانی پیش‌بینی نشده در بودجه تعریف شده بوده و معمولاً باید بین اهالی سرشکن می‌شده است (همان، ۴۷۱). از نمونه‌های این مالیات آمده است که حجاج سلطان قراختایی برای تشویق نیروهای نظامی و لشکری، مالیاتی به مبلغ سی هزار دینار مشخص کرد، اما چون این مبلغ مضاف بر هزینه‌های لشکری بود میزان آن به دستور صاحب یمین‌الملک میان متمولان و منعمان ولایت تقسیم شد (همان). از نمونه‌های دیگر این نوع مالیات که به صورت سرشکن میان اهالی تقسیم شد، هزینه ساخت حصار و استحکامات برای جلوگیری از هجوم اقوام مهاجم همچون نکودریان بود. برای این منظور ترکان خاتون دستور داد نصف هزینه‌های ساخت این حصارها و استحکامات بین رعیت تقسیم و سرشکن شود (همان، ۳۹۳).

جرمانه: از دیگر مالیات‌هایی که در این دوره به آن اشاره شده و آن را باید جزء مالیات‌های فوق‌العاده به شمار آوریم، مالیاتی است که مؤلف *سمط‌العلی* از آن با عنوان جرمانه یاد کرده است (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۱۰۰). جرمانه مالی بوده است که «به سبب گناه‌ها از مردم ستانند و کشتن و زدن واجب شود» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۱۷۸). در واقع این نوع مالیات بهانه‌ای بود در دست محصلان مالیاتی که با افترا زدن می‌توانستند مالی از مردم دریافت کنند. چنانکه ناصرالدین منشی حکایت می‌کند به این بهانه مبلغ دو هزار دینار از او گرفته بودند (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۱۰۰).

دریافت مالیات از ملوک اطراف

از دیگر منابع مالیاتی حکومت قراختاییان کرمان مالیات‌هایی بود که از مناطق تحت سلطه ملوک قراختایی جمع‌آوری می‌شد. از جمله ملوک اطرافی که به این حکومت خراج پرداخت می‌کردند می‌توان به ملوک هرموز، ملوک شبانکاره و حاکمان مکران اشاره کرد. البته پرداخت مالیات ملوک هرموز به قراختاییان کرمان حداقل تا زمان حکومت ترکان خاتون قراختایی صورت مشخصی نداشت و ملوک قراختایی بسته به شرایط، مالی را از ملوک هرموز دریافت می‌کردند (روستا و پورمهدی‌زاده، ۱۳۹۹، ۳۲۳). اما با به حکومت رسیدن ترکان خاتون میزان مالیات پرداختی ملوک هرموز صورت مشخصی به خود گرفت. چنانکه طبق قرارداد دادی که میان سیف‌الدین نصرت حاکم هرموز و ترکان خاتون منعقد شد نصرت ملک قبول کرد که «هر سال صد هزار دینار رکنی از خراج هرموز به خزانه دارالملک رساند» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۴۰۱). در واقع باید گفت این اتفاق به دنبال کمکی بود که ترکان خاتون به سیف‌الدین نصرت برای بازبایی حکومتش کرده بود.

ملوک شبانکاره نیز در مقابل تصرف سیرجان متعهد شده بودند هر ساله مبلغ ده هزار دینار (حافظ ابرو، ۱۳۷۸، ۵۳/۳) و به روایتی پنج هزار دینار (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۳۶۵) به براق حاجب بپردازند. البته همزمان با حکومت ترکان خاتون قراختایی، سیرجان از دست حکام شبانکاره خارج شد و در اختیار حکام قراختایی قرار گرفت. ترکان خاتون پس از تسلط بر سیرجان به منظور ساماندهی درآمدها و امور مالیاتی این منطقه «نصرت ملک را به ایالت قلعه و ولایت سیرجان نامزد کرد و سیصد سوار و هفتصد پیاده به اسم سپاهی‌گری در اهتمام او آورد و صدر ضیاء‌الدین تاج‌الدوله بن صاحب معظم فخرالدین احمد را به عاملی ولایت منصوب گردانید» (همان، ۴۸۶) و خواجه ظهیرالدین نصیرالملک را به عنوان بیتکچی (ناظر و حسابرس مالیاتی) به آنجا فرستاد (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۴۷). ظاهراً ترکان خاتون حکومت سیرجان را به شیوه ضمان در اختیار نصرت ملک قرار داده بود و وی می‌بایست هر ساله مبلغی مالیات مشخص به دربار ترکان خاتون می‌پرداخت.

یکی دیگر از مناطقی که به قراختاییان کرمان مالیات پرداخت می‌کرد مکران بود که قراختاییان به روش مواضعه هر ساله مقداری مالیات از آن ناحیه به دست می‌آوردند. سلطان رکن‌الدین قراختایی هر ساله از ناحیه مکران «اموالی را حاصل می‌گردانید» (همان، ۲۹). ظاهراً ملوک این ناحیه همواره مطیع حکام قراختایی بودند و هر ساله برای جلوگیری از تجاوزات قراختاییان به قلمروشان و یا استفاده از قدرت آنها برای تثبیت حکومتشان، طبق قرارداد، مقداری مالیات (باج) پرداخت می‌کردند. چنانکه ناصرالدین والی ثغر و کیچ و مکران با کمک ترکان خاتون توانست حکومت خود را بر آن ناحیه تثبیت کند (همان، ۴۱).

اما گاهی هم پیش می‌آمد که حکام این ناحیه از پرداخت مالیات سر باز می‌زدند. مثلاً تاج‌الدین ملک‌دینار قصد داشت از پرداخت مالیات شانه خالی کند اما سلطان جلال‌الدین با لشکرکشی به مکران و شکست دادن او بار دیگر وی را به اطاعت درآورد. بعد از آن تاج‌الدین ملک‌دینار «به بارگاه آمد و ملازم دیوان سرای سلطنت شد. مال مواضعه به اضعاف ادا نمود» (همان، ۵۸). متأسفانه از میزان مالیات پرداختی ملوک مکران به حکام قراختایی اطلاعاتی در دست نیست، اما پیداست حکام این ناحیه علاوه بر پرداخت مالیات نقدی موظف به ارائه خدمات نظامی به حکام قراختایی بودند. چنانکه سلطان محمدشاه برای مقابله با یاغیان از حاکم مکران نیرو درخواست کرد و حاکم مکران نیز درخواست وی را اجابت کرد و نیرویی به کمک محمدشاه فرستاد (همان، ۸۲). از این رو می‌توان گفت حکام این ناحیه تا پایان حکومت سلطان محمدشاه مطیع حکومت قراختاییان بودند. بعد از این حادثه دیگر ارتباطی میان دو حکومت به ثبت نرسیده است. ظاهراً حکام مکران از نابه‌سامانی‌های حکومت قراختاییان استفاده کردند و خود را از زیر یوغ آنان رهایی بخشیدند.

روش‌های جمع‌آوری مالیات در عهد قراختاییان

روش‌های جمع‌آوری مالیات در دوره قراختاییان کرمان را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد:

روش مستقیم

در این روش دستگاه مالیة حکومت از طریق فرستادن محصلان مالیاتی اقدام به جمع‌آوری مالیات‌های مختلف از مردم می‌کرد. محصلان مالیاتی موظف بودند مالیات جمع‌آوری شده را به خزانه دیوان بزرگ برسانند.

روش غیرمستقیم

در این روش حکومت بدون اینکه مستقیماً با مردم در ارتباط باشد و محصلانی برای جمع‌آوری مالیات بفرستد مالیات‌ها را جمع‌آوری می‌کرد. روش غیرمستقیم خود به سه روش انجام می‌شد:

مواضعه یا ضمان

مواضعه در لغت به معنی قرارداد، موافقت و قرار گذاشتن است. در حوزه مالیات، مواضعه روشی است که در آن امتیاز مالیات‌گیری یک ناحیه یا منطقه در مقابل پرداخت میزان مشخصی مالیات به حکومت، به افراد واگذار می‌شود (پطروشفسکی، یان و اسمیت، ۱۳۶۶، ۵۷). لذا در این روش سروکار حکومت در مورد مالیات ناحیه و اگذارشده با شخص است نه با مردم آن ناحیه. در زمان قراختاییان، این روش از عوامل مؤثر بر افزایش تعديات مالیاتی بر مردم به شمار می‌آمد، زیرا شخصی که متقبل پرداخت مالیات

یک ناحیه به حکومت می‌شد می‌کوشید برای به دست آوردن مالیات بیشتر فشار زیادی به مردم وارد کند. هرموز، مکران، شبانکاره، سیرجان، بم و جیرفت از جمله مناطقی بودند که حکام قراختایی به شیوهٔ مواضعه از آنها مالیات دریافت می‌کردند.

مقاطعه (اقطاع)

بنا به نوشتهٔ نخجوانی «اقطاع در عرف مستوفیان آن است که پادشاه موجب امرا و لشکریان را که از دیوان مقرر و مجری باشد بر متوجه موضعی دیوانی تعیین فرماید و بر ایشان مقرر و مسلم دارد تا سال به سال از آنجا تصرف نمایند و رجوع به دیوان نکنند» (نخجوانی، ۱۹۷۶، ۴۸/۲). بنابراین، مقاطعه روشی بود که حکام در مقابل پرداخت موجب به افراد، ناحیه‌ای را به آنها واگذار می‌کردند تا از عواید آن بهره‌مند شوند و مهم‌ترین تفاوت این روش با روش مواضعه در این بود که افراد دیگر نمی‌بایست مالیاتی به حکومت پرداخت کنند (بویل، ۱۳۹۰، ۲۲۴/۵). در واقع باید گفت وظیفهٔ جمع‌آوری مالیات یک ناحیه از طرف حکومت به اقطاع‌گیرنده واگذار می‌شد (فروزانی، ۱۳۹۴، ۳۳۶). مقطع از یک طرف میان سلطان و مالک و از طرف دیگر میان مالک و زارع واسطه بود (لمبتون، ۱۳۴۵، ۱۸۵) و مالی که در اراضی اقطاعی از رعایا گرفته می‌شد همان خراج بود، فقط حق وصول آن از طرف دیوان به اقطاع‌دار واگذار می‌شد (پطروشفسکی، ۱۳۵۷، ۷۱۷/۲). این روش که از سدهٔ چهارم هجری به دلیل ناتوانی حکومت‌ها در جمع‌آوری درآمدها متداول شده بود (فروزانی، ۱۳۹۴، ۳۳۶) در میان قراختاییان هم معمول بود. چنانکه سلطان رکن‌الدین قراختایی «ملوک و ملکات و خواتین و اقارب خود را مواضع مرتفع اقطاع داد و معایش بسیار ارزانی داشت» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۲۹). از این نوشته می‌توان دریافت انواع مختلف اقطاع در دورهٔ قراختاییان وجود داشته است؛ «ملوک» در اشاره به امیران نظامی و «ملکات و خواتین» در اشاره به خانواده و عشیرهٔ سلطان و «اقارب» در اشاره به دیوانیان و درباریان آمده است. از این رو در این دوره سه نوع اقطاع قابل تشخیص است که لمبتن از آنها با عنوان اقطاع عشیرتی، اقطاع نظامی و اقطاع درباریان و دیوان سالاران یاد کرده است (لمبتون، ۱۳۷۲، ۱۱۶-۱۲۲).

اقطاع نظامی: این نوع اقطاع که به نان‌پاره هم معروف بود برای مدت معین به افراد نظامی واگذار می‌شد تا از عواید آن بهره‌مند شوند. اقطاع نظامی موروثی نبود و در مقاطع مختلف قابل برگشت و واگذاری بود (همان، ۱۲۱). از نمونه‌های واگذاری این نوع اقطاع می‌توان به سلطان قطب‌الدین قراختایی اشاره کرد که اقطاعاتی را به یکی از یاران خود موسوم به تاج‌الدین یعقوب واگذار کرد (منشی کرمانی، ۱۳۶۲، ۳۶). اقطاع عشیرتی: اقطاعی که از طرف سلطان به اعضای خاندانش واگذار می‌شد و ایشان آن را به صورت مراتع و اردوگاه میان خود و زیردستانشان تقسیم می‌کردند (لمبتون، ۱۳۷۲، ۱۱۶).

اقطاع درباریان و دیوان سالاران: از اقطاعاتی که به مأموران دربار و دیوان سالاران واگذار می‌شد تا به جای دریافت مواجب از درآمدهای مالیاتی ناحیه مورد نظر استفاده کنند (همان، ۱۲۲).
به طور کلی باید گفت واگذاری اقطاع هم روشی برای جمع‌آوری مالیات و هم روشی برای پرداخت مواجب به شمار می‌رفت. چنانکه آن را اقطاع استغلال یعنی پاداش مواجب هم می‌نامیدند (فروزانی، ۱۳۹۴، ۳۳۷). در دوره قراختاییان کرمان، وزیر مسؤل رسیدگی و رتق و فتق امور مربوط به اقطاع بود (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۴۱۸).

۳-۲-۴. برات

برات عبارت بود از اسنادی که خزانه‌داری محلی برای پرداخت تعهدات دولتی به سربازان، مأمورین، مستمری‌بگیران و بستانکاران دولتی صادر می‌کرد (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰، ۳۵۶؛ پطروشفسکی، یان و اسمیت، ۱۳۶۶، ۱۷). به عبارت بهتر، برات‌ها حواله‌هایی بودند که در ازای پرداخت مواجب و مستمری افراد که به نوعی از حکومت بستانکار بودند صادر می‌شد تا از محل مالیات‌های ایالات آنها را وصول کنند (کناررودی، ۱۳۸۷، ۹۱).

نتیجه‌گیری

روزهای آغازین حکومت براق حاجب و چیرگی او بر کرمان و نواحی اطراف این ایالت همزمان با تاخت و تازهای مغولان و درگیری آنها با شاهزادگان خوارزمشاهی بود. براق که حاکمی کاردان و موقعیت‌شناس بود، ضمن اطاعت از او کتای‌قآن هر ساله مالیاتی را که آن هم عمدتاً به صورت پیشکش و هدایا بود، به دربار مغولان می‌فرستاد. این کار در زمان پسر وی رکن‌الدین سلطان نیز دنبال شد. اما با به قدرت رسیدن قطب‌الدین سلطان در سال ۶۵۰ هجری برخی از امرای مغولی نیز به عنوان باسقاق و شحنة به کرمان آمدند و نظارت بر امور مالیاتی را در دست گرفتند. این امر نه تنها سبب شد استقلال نسبی حکومت محلی قراختاییان کرمان دستخوش تهدید شود، بلکه موجب گردید قراختاییان تعهدات روشن‌تری در خصوص پرداخت مالیات به دربار مغولان داشته باشند.

اگرچه پس از مرگ قطب‌الدین سلطان، همسرش ترکان خاتون کوشید اصلاحاتی در امور مالیاتی اعم از نظارت دقیق‌تر بر دیوان‌های استیفا، اشراف و دیوان نظر صورت دهد و تعدیات و بی‌نظمی‌های مالی و مالیاتی را به حداقل برساند، با مرگ ترکان خاتون و افزایش رقابت‌های شاهزادگان قراختایی بر سر حکومت کرمان، نظام مالیّه این منطقه دستخوش نابه‌سامانی گشت. از نشانه‌های این نابه‌سامانی می‌توان به خالی شدن خزانه، ازدحام ایلچیان و محصلان مالیاتی و دخالت بیش از پیش ایلخانان مغول

در امور مالی کرمان اشاره کرد. این امر فشارهای مالیاتی زیادی بر مردم کرمان وارد نمود. منابع مالیاتی حکومت قراختاییان در کرمان به دو بخش عمده تقسیم می‌شدند: یکی مالیات‌های دائمی همچون قیچور، قلان، چریک، تمغا، علف و علوفه، الاغ، طرح، حرز، گزیت؛ و همچنین مالیات‌های فوق‌العاده و اضطراری همچون توفیر و تفاوت، اخراجات، تکلیفات دیوانی، صدیک، مالیات قسمت و جرمانه که به شیوه‌های مختلف از مردم اخذ می‌گردید. دوم مالیات‌هایی بودند که از مناطق تحت سلطه ملوک قراختایی جمع‌آوری می‌شد. از جمله ملوک اطراف که همزمان با حکومت قراختاییان به این حکومت خراج پرداخت می‌کردند می‌توان به ملوک هرموز، ملوک شبانکاره و حاکمان مکران اشاره کرد. روش‌های جمع‌آوری مالیات نیز به دو شیوه مستقیم و غیرمستقیم انجام می‌گرفت. در روش مستقیم، دستگاه مالیه حکومت از طریق فرستادن محصلان مالیاتی اقدام به جمع‌آوری مالیات‌های مختلف از مردم می‌کرد. محصلین در این روش موظف بودند مالیات‌های جمع‌آوری شده را به خزانه دیوان بزرگ بفرستند. در روش غیرمستقیم حکومت بدون اینکه مستقیماً با مردم در ارتباط باشد به شیوه‌هایی همچون مواضعه یا ضمان، مقاطعه یا اقطاع و برات به جمع‌آوری مالیات می‌پرداخت.

References

- Allahyari, fereydon. "Analysis study of the process and strategy of the political struggles of Kerman Qara-khitai during the early Mongol period in Iran", Journal of Historical Researches, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Tehran, (2009), pp.1-16.
- Spuler, Bertold, Mongol History in Iran, Translated by Mahmud Miraftab, Tehran: scientific and cultural 1374. [In Persian]
- Ayati, Abdolmohammad, Write vassaf history, Tehran: Pazhuheshgah, 1372. [In Persian]
- Bartould, v.v, Selection of research articles, Translated by Karim Keshavarz, Tehran: Sepehr, 1358. [In Persian]
- Bastani parizi, Mohammad Ebrahim, Vadi haftvad, discussion on the social history and historical canon, Tehran: Anjoman asar mlli, 2536 [In Persian]
- Boyl, J.A, the Cambridge history of Iran, Translated by Teymour Ghaderi, Tehran: Mahtab, 1390. [In Persian]
- Petroshefski, A.P, Agriculture and land relations in Iran during the Mongols era, Translated by Karim Keshavarz, Tehran: Nil, 1357. [In Persian]
- Petroshefski, AP, Y.Karl, J.Mason smit, Social and Economic history of Iran in the Mongol

- period, Translated by Yaghoub Azhand, Tehran: Ettelaat, 1366. [In Persian]
- Torkamani azar, Parvin, "The role of intelligence and political tact of rulers in creating security and development of society (a case study of Turkan khatun Qara-khiti government in Kerman)", Journal Historical study and research Institute of Humanities and Cultural studies, (2010), pp 1-20.
- Juwayni, Atamalek, Tarikh-i Jahan-gosha, efforts to refine and mohammad ibn Abd al-vahhab, Tehran: qalam, 1378. [In Persian]
- Hafez Abroo, Shahab al-Din, Geography of Hafez Abroo, Correction by Sadegh Sajjadi, Tehran: Miras maktub, 1378. [In Persian]
- Khandmir, Ghiyas al-Din, Habib al seyar, Correction by Mohammad Dabir seyaghi, Tehran: Khayyam, 1353. [In Persian]
- Razavi, Abolfazl, CityPolitics and Economy during Ilkhanid era, Tehran: Amir Kabir, 1390. [In Persian]
- Roosta, Jamshid, Sahar, pourmehdizadeh, " the Role of the Qara- khiti Queens in Economic Situation of Kerman", Journal of Iran Local Histories, (2018), pp 149-168.
- Roosta, Jamshid, Sahar, pourmehdizadeh, Qara-Khiti from the beginning to the end, Tehran: Moghofat Afshar, 1399. [In Persian]
- Shabankare-i, Mohammad, Majmao-al-Ansab, Correction by Mir-Hashem Mohaddes, Tehran: Amir Kabir.1363. [In Persian]
- Farshidniya, Masoud, Susan, Rahmaniyan, "Tax during the Ilkhanid", journal of Growth History Education, (2010), pp 33-38.
- Farrokhi, Yazdan, Hushang, khosrobeigi, "Investigating the Shaping Process of Mongols Administration Formation in Iran with Emphasis on Chin Temur Period", journal of Historical Researcher, (2017), pp 143-160.
- Hamedani, Fazlollah, Savaneh al-Afkar Rashidi, by effort Mohammadtaghi Daneshpazhouh, Tehran: university of Tehran, 1358. [In Persian]
- Hamedani, Fazlollah, Jame al-Tawarikh, Correction by Mohammad Roshan and Mostafa Roshan, Tehran: Alborz, 1373. [In Persian]
- Hamedani, Fazlollah, Tarikh Mobarak Ghazani, Correction by karl Yan, England:Be na,1358. [In Persian]
- Ghashani, Abolghasem, Tarikh Oljayto, by effort Mahin Hambali, Tehran: Bongah Tarjome, 1348. [In Persian]
- Kenarroodi, Qorbanali, "The tax system of the Mongols and Its effect on the decline and decay of Iranian cities", journal of Researcher Tarikh, (2009), pp 83-112.
- Grousset, Rene, The Empire of the Steppes, Translated by Abdolhoseyn Maykade, Tehran:

- scientific and cultural, 1377. [In Persian]
- Lambton, Ann Katharine Swynford, Continuity and Change in Medieval Persia, Translated by Yaghoob Azhand, Tehran: ney, 1372 [In Persian]
- Lambton, Ann Katharine Swynford, Landlord and Peasant in Persia, Translated by Manuchehr Amiri, Tehran: Bongah tarjome and nashr ketab, 1345. [In Persian]
- Mustaufi, Hamdollah, Tarikh Gozideh, Tehran: Amirkabir, 1387. [In Persian]
- Monshi Kermani, Naser al- Din, Semt al-ola, Correction by Abbas Ighbal, Tehran: Asatir, 1362. [In Persian]
- Monshi Kermani, Naser al- Din, Semt al-ola, Correction by Maryam Mirshamsi, Tehran: Mahmud Afshar and Sokhan, 1394. [In Persian]
- Mirkhand, Mohammad, Roze al-Safa, Correction by Jamshid Kiyan far, Tehran: Asatir, 1380. [In Persian]
- Nashenas, Tarikh Shahi Qara- khiti Kerman, Correction by Mohammad-ebrahim, Bastani Parizi, Tehran: Science, 1390. [In Persian]
- Nakhjavani, Mohammad, Dastur -al- Kateb fi Taein al- Marateb, Correction by Abdol -al- Karim Alizadeh, Moscow: Institute of Oriental Studies, 1976. [In Persian]
- Natanzi, Moien al-Din, Montakheb al- Tavarikh, Correction by Zhan oben, Tehran: Khayyam, 1336. [In Persian]
- Vaziri, Ahmadalikhon, History of Kerman, Correction by Mohammad-ebrahim, Bastani Parizi, Tehran: Scientific, 1375. [In Persian]